

Kamil Waligóra
Wydział Ekonomii i Zarządzania
Uniwersytet w Białymstoku

WPLYW EUROPEJSKIEGO FUNDUSZU SPOŁECZNEGO NA POZIOM BEZROBOCIA W POLSCE W LATACH 2004 – 2009

1. Wstęp

Polska w ostatnim dwudziestoleciu przeszła diametralną metamorfozę. Najpierw upadek komunizmu, trudny okres wprowadzania zasad gospodarki rynkowej, rekonstrukcji nie tylko zasad przedsiębiorczości i ekonomiki funkcjonowania, ale również mentalności ludzkiej¹. Następnie poszukiwanie możliwości zrzeszania się w nowo tworzonych strukturach UE oraz obecny okres, który można określić jako czas przebudowy i rozbudowy, zarówno sektora prywatnego, jak i państwowego, mający na celu umożliwienie gospodarce polskiej dołączenie do grupy państw rozwiniętych.

Bezrobocie w Polsce zawsze stanowiło istotny problem. Wejście do UE i środki finansowe uzyskane w ramach m.in. Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) mają pomóc w aktywizacji osób pozostających bez pracy. Czy jednak te kilka lat w UE zmieniło sytuację na polskim rynku pracy? Czy fundusze odmieniły los znacznej części² społeczeństwa, tworząc odpowiednie możliwości dla aktywizacji pokładów przedsiębiorczości?

2. Fundusze unijne w Polsce

Polityka zawarta w Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego (NSRR), obejmująca przede wszystkim szeroko pojętą spójność³, nie może być realizowana bez odpowiednich nakładów finansowych. Unia Europejska na powyższe cele przeznaczająca co roku znaczące środki. Od wejścia Polski do UE, czyli od 1 maja 2004 roku, jesteśmy jednym z największych beneficjentów, np. w ra-

¹ Jednym z przykładów jest wzrost bezrobocia, spowodowany zarówno likwidacją przedsiębiorstw nierentownych, jak i brakiem umiejętności „mentalnego przejścia” ludzi z pracy opartej na zachowaniu do działań opartych na wyniku i zasadach efektywności, wydajności. Z okresem przemian zapoczątkowanych przez L. Balcerowicza wiąże się drastyczny wzrost bezrobocia i niezadowolenia społecznego.

² Pozostającej trwale bez pracy.

³ T.G. Grosse, *Cele i zasady polityki regionalnej państwa*, Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego nt. Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009, s. 2-15.

mach Narodowej Strategii Spójności 2007-2013 (NSS) do 30 stycznia 2011 roku łącznie uzyskano 155,8 mld zł dofinansowania ze środków unijnych⁴.

Gro funduszy pozyskiwanych w ramach EFS jest przeznaczana na walkę z bezrobociem. Program najczęściej kojarzy się ze środkami na realizację szkoleń, warsztatów, itd. Istotą EFS jest poprawa jakości i dostępności miejsc pracy oraz możliwości zatrudnienia. Do głównych dziedzin/obszarów, w ramach których realizowane są powyższe założenia, należą:

- doskonalenie kadr gospodarki;
- przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia społecznego;
- kształcenie ustawiczne;
- zwiększanie uczestnictwa kobiet na rynku pracy;
- promocja aktywnej polityki rynku pracy mająca na celu przeciwdziałanie i zapobieganie bezrobociu;
- rozwój przedsiębiorczości⁵.

Szczególnie istotne wydają się w warunkach polskich dwa ostatnie cele realizowane w ramach EFS. Przeciwdziałanie i zapobieganie bezrobociu jest sformułowaniem na tyle ogólnym i pojemnym, że realnie niemierzalnym. Niezależnie od wielkości przeznaczanych środków niemożliwym jest pełne zapobieganie zwolnieniom. Pomijając bezrobocie technologiczne, frykcyjne⁶, które wydają się być czymś naturalnym, pozostają jeszcze inne problemy, z którymi ciężko jest walczyć (np. niechęć do wykonywania jakiegokolwiek pracy, pozostawanie bezrobotnym z wyboru).

Bardziej „rozwojowy” wydaje się punkt założeń realizacji funduszu dot. rozwoju przedsiębiorczości. Zmiana mentalności społeczeństwa, chociaż trudna, zdaje się być możliwa. Programy realizowane w ramach EFS mają na celu poprawę poziomu kwalifikacji, wiedzy i umiejętności. Mogą również działać aktywnie na społeczeństwo. Odpowiednia pomoc pozwala uruchomić pokłady własnej inwencji, która może przerodzić się np. w samozatrudnienie⁷.

W Polsce wykorzystanie funduszy unijnych jest przyporządkowane poszczególnym grupom celów określonych w NSS. Środki wykorzystywane w ramach EFS przydzielone są do Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Program jest w całości realizowany ze środków EFS. „Celem strategicznym Programu jest

⁴ *Postęp w realizacji NSS* [online], [dostęp 11 lutego 2011], dostępny w Internecie: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/ANALIZYRAPORTYPODSUMOWANIA/poziom/Strony/Postepy_w_realizacji_NSS_300111.aspx.

⁵ *Cele polityki spójności* [online], [dostęp 14 lutego 2011], dostępny w Internecie: <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/CelePolitykiSpojnosci.aspx>.

⁶ E. Kwiatkowski, *Bezrobocie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 47.

⁷ Osoby bezrobotne mogą ubiegać się w urzędach pracy o dofinansowania do otwarcia własnej działalności gospodarczej. Zależnie od okresu finansowania ich wysokość wahała się od 10 do 18 tys. zł. Przy spełnieniu dodatkowych warunków, np. wysoka innowacyjność projektu, można było uzyskać dodatkowe, znacznie wyższe środki, co dla osób pozostających bez pracy jest szczególnie istotne – bez środków pomocowych nie byłoby w stanie samodzielnie rozpocząć działalności gospodarczej.

umożliwienie pełnego wykorzystania potencjału zasobów ludzkich, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym. W szczególności chodzi tu o koncentrację na obszarach zatrudnienia, edukacji, aktywizacji zawodowej, integracji społecznej oraz o budowę sprawnej administracji publicznej. Program Operacyjny Kapitał Ludzki ma na celu wzrost poziomu zatrudnienia i potencjału adaptacyjnego przedsiębiorstw i ich pracowników, podniesienie poziomu wykształcenia, zmniejszenie obszarów wykluczenia społecznego, wsparcie dla budowy struktur administracyjnych państwa oraz zwiększenie spójności społecznej i terytorialnej”⁸.

Działania realizowane w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (PO KL) mają wpływać przede wszystkim na zwiększenie konkurencyjności gospodarki polskiej opartej na wiedzy i przedsiębiorczości. Wyżej wymienione cele realizowane są za pomocą tzw. „miękkich” projektów (np. szkolenia, seminaria, programy rozwojowe, doradztwo). PO KL składa się z 10 Priorytetów realizowanych na poziomie centralnym i regionalnym⁹. Realizacja ww. jest scedowana na elementy administracji państwowej, takie jak np. urząd pracy. Nie wyklucza to jednak działań oddolnych, realizowanych przez zewnętrzne organizacje, fundacje, czy samo społeczeństwo. Coraz więcej osób składa wnioski o dofinansowanie projektów, mających na celu realizację zadań z zakresu aktywizacji bezrobotnych. Jest to trend stale rosnący, który może wskazywać na duże potrzeby rynkowe, jeśli chodzi o szkolenia, doradztwo, czy kształcenie ustawiczne. Można prognozować, że również po zmniejszeniu/zaprzestaniu finansowania przez UE tego typu programów, stworzone struktury przedsiębiorcze będą nadal działać, mając na uwadze potrzeby rynku pracy.

3. Bezrobocie w Polsce

Zjawisko bezrobocia od dawna przyciąga uwagę nie tylko ekonomistów. Kiedyś (w okresie ekonomii klasycznej) popularnym określeniem był „nadmiar ludności”. Jednak samo pojęcie¹⁰ wprowadził J.A. Hobson na przełomie XIX/XX wieku¹¹. Nie było i niestety nadal nie ma jednej wiążącej i w pełni akceptowanej definicji. Wynika to przede wszystkim z różnicy ujęć problemu przez badaczy (ekonomistów, psychologów, socjologów, itd.)¹².

„Bezrobocie to analityczna kategoria zatrudnienia oznaczająca nierównowagę między podażą a popytem na rynku pracy”¹³. Obecnie powszechne jest pod-

⁸ *Programy* [online], [dostęp 21 lutego 2011], dostępny w Internecie: <http://www.fundusze.europa.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/Programy.aspx>.

⁹ Tamże.

¹⁰ Bezrobocie – przymusowa beczynność zawodowa.

¹¹ E. Kwiatkowski, *Bezrobocie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 13.

¹² M. Wojdyło-Preisner, *Profilowanie bezrobotnych jako metoda przeciwdziałania długookresowemu bezrobociu*, Wydawnictwo Naukowe UM w Toruniu, Toruń 2009, s. 13.

¹³ K. Mlonek, *Tradycje badań bezrobocia w Polsce – zagadnienia metodologiczne*, „Wiadomości statystyczne” 6/1992, s. 16.

kreślenie trzech elementów: pozostawanie bez pracy, jej poszukiwanie oraz gotowość do pracy. Te aspekty są wykorzystywane przez różnych autorów do tworzenia coraz to nowszych i dokładniejszych definicji.

Według metodologii urzędów pracy za osobę bezrobotną uznaje się „osobę niezatrudnioną i niewykonującą innej pracy zarobkowej, zdolną i gotową do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy, nieuczącą się w szkole w systemie dziennym, zarejestrowaną [...] w urzędzie pracy” [...]¹⁴. Sposób definiowania osoby bezrobotnej jest tutaj kluczowy (dla uzyskania właściwej statystyki). Zgodnie z cytowaną ustawą jest to osoba w wieku 18-60 (65) lat. Natomiast np. w badaniu BAEL wiek graniczny wynosi 15 lat¹⁵.

W okresie polskiej transformacji systemowej pojawił się problem dodatkowego wzrostu bezrobocia. Zjawisko wcześniej nieznanne (w pewnych okresach za czasów PRL istniał nawet przymus pracy¹⁶), od 1999/2000 roku (kolejnych, drastycznych reform) występuje coraz częściej. Jedna z autorek wskazuje, że „transformacyjne zmiany zatrudnienia stały się dodatkowym czynnikiem kreującym bezrobocie i przez potencjalne utrwalenia nadającym mu charakter strukturalno-instytucjonalny”¹⁷.

Problem bezrobocia w Polsce dotyczy wszystkich. Aby go właściwie zrozumieć i próbować mu przeciwdziałać, należy znaleźć jego przyczyny. M. Boni wskazywał na restrukturyzację wielu przestarzałych sektorów, przedsiębiorstw podejmujących wyzwania konkurencyjne, niską mobilność pracowników spowodowaną znacznym zakresem świadczeń socjalnych i różnego rodzaju zasiłków np. przedemerytalnych, niską mobilność ludności, zbyt wysokie zapłacone koszty pracy, zbyt małą elastyczność prawa pracy, itd.¹⁸ Inni autorzy dodatkowo wskazują m.in. zmniejszenie popytu wewnętrznego i zewnętrznego (spadek eksportu np. z powodu wykluczenia z rynku RWPG, dobra niskiej jakości, itd.). Te i wiele innych czynników miały wpływ na wzrost bezrobocia w latach transformacji¹⁹.

Obecnie do głównych przyczyn bezrobocia można zaliczyć (oprócz naturalnych rotacji pracowniczych związanych z gospodarką rynkową):

- system świadczeń, który powoduje, że nie opłaca się pracować;
- duże koszty związane z zatrudnieniem, które zachęcają do zatrudniania „na czarno”;

¹⁴ Dz.U. 2004 Nr 99, poz. 1001, z dn. 20 kwietnia 2004r. *Ustawa o promocji zatrudnienia i innych instytucjach rynku pracy*, z późniejszymi poprawkami.

¹⁵ B. Ptaszyńska, *Transformacja systemowa a transformacyjne bezrobocie strukturalne w Polsce*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 2006, s. 27.

¹⁶ *Nakaz pracy* [online], [dostęp 21 lutego 2011], dostępny w Internecie: http://pl.wikipedia.org/wiki/Nakaz_pracy.

¹⁷ M. Socha, U. Sztanderska, *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWE, Warszawa 2000, s. 72.

¹⁸ M. Boni, *Rynek pracy w Polsce, Obecne trendy i wyzwania*, „Rynek Pracy” 2001, nr 7/8, s. 19-23.

¹⁹ J. Meller, *Popyt i pracodawcy na rynku pracy*, Uniwersytet M. Kopernika, Toruń 1998, s. 5.

- możliwości skorzystania z rent, świadczeń chorobowych (wielokrotnie przyznawanych niezgodnie ze stanem realnym, z prawem), które są niższe od płacy minimalnej – jednak nie na tyle, by zachęcać do aktywności zawodowej;
- brak umiejętności dopasowania się do nowych wymagań rynku pracy;
- niskie kwalifikacje;
- niska mobilność ludności – brak pracy w miejscu zamieszkania nie motywuje do jej poszukiwania gdzie indziej (czynnik psychologiczny ma tutaj istotne znaczenie);
- trudności w zwalnianiu pracowników (niechęć pracodawców do zatrudniania w pełnym wymiarze godzin).

Czynniki te są najłatwiejszymi do zaobserwowania w gospodarce polskiej. Nie zmienia to jednak faktu, że przyczyn stosunkowo wysokiego poziomu bezrobocia jest więcej. Niepodejmowanie pracy przez osoby zdrowe, zdolne do jej wykonywania, jest problemem złożonym i trudnym do pełnej identyfikacji i zrozumienia.

Tabela 1. Bezrobocie w Polsce w latach 2004-2009

Rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Liczba bezrobotnych w mln osób	3,23	3,05	2,34	1,62	1,21	1,92
Odsetek osób bezrobotnych w %	19	17,7	13,8	9,6	7,1	12,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Mały rocznik statystyczny 2006-2010*, GUS; oraz http://www.stat.gov.pl/gus/5840_677_PLK_HTML.htm.

Jednym z największych problemów gospodarki polskiej w ostatnim dwudziestolecu jest tzw. długookresowe bezrobocie. Przeważnie jest ono definiowane jako pozostawanie bez stałego zatrudnienia w okresie powyżej 1 roku. Powoduje ono najbardziej dramatyczne skutki społeczne i ekonomiczne. Zaliczyć do nich można: trwałe pogorszenie położenia finansowego bezrobotnych i ich rodzin, pogorszenie stanu budżetu państwa, czy wpływ na inflację poprzez presję na poziom płacowy²⁰. Jednak i tu występuje pewien aspekt pozytywny, bo bezrobocie może wzmagać konkurencję na rynku pracy, a co za tym idzie, prowadzić do wzmożonego zapotrzebowania na inwestowanie w rozwój wiedzy i umiejętności kapitału ludzkiego. W efekcie przyczynić się to może do wzrostu jakości i wydajności pracy.

Bezrobocie w Polsce od przemian zapoczątkowanych po 1989 roku utrzymuje się na stosunkowo wysokim poziomie, dochodzącym w niektórych rejonach kraju do poziomu powyżej 20 procent (np. powiaty: bartoszycki, piski – ponad

²⁰ E. Kwiatkowski, L. Kucharski, *Bezrobocie długookresowe w Polsce w latach 1995-2007*, [w:] *Polska transformacja – między teorią a praktyką*, M. Ratajczak (red.), Wydawnictwo UE w Poznaniu, Poznań 2009, s. 10.

30%)²¹. Trend ten spowodowany był m.in. czynnikami wymienionymi powyżej. Ważnym jest jednak, że pomimo licznych programów pomocowych, poziom bezrobocia w tych rejonach jest ciągle dwucyfrowy. Czasowe zmiany (poprawy) spowodowane są przeważnie wpływem prac sezonowych (np. zbiory, budownictwo). Trudno natomiast doszukiwać się stałego trendu spadkowego, który wskazywałby, że programy UE faktycznie pomagają niwelować bezrobocie.

W Polsce istotnym elementem problemu bezrobocia wydaje się być kultura. Bezrobocie często jest traktowane jako swoistego rodzaju „dziedzictwo kulturowe”. Praca zawodowa rodziców kształtuje postawy i zachowania ludzi młodych²². Brak tych wzorców jest szkodliwy dla dzieci. Oczywiście należy również pamiętać o namacalnym i odczuwalnym skutku bezrobocia, którym w skrajnych przypadkach jest ubóstwo²³. Bezradność, upadek autorytetu w rodzinie, a skrajnie – dziedziczenie bezrobocia – są objawami choroby trwającej nie tylko nasz kraj. W UE ten problem jest również dostrzegany, dlatego tworzone są odpowiednie fundusze dla kształtowania właściwych wzorców kultury pracy.

4. Fundusze Europejskie a bezrobocie w Polsce

W Polsce, szczególnie od momentu wejścia w życie ustawy o promocji zatrudnienia w 2004 roku, znacząco wzrosło zainteresowanie problematyką aktywizacji bezrobotnych. Do głównych instrumentów, za pomocą których realizowana jest polityka pracy, należą:

- kształcenie zawodowe dorosłych;
- staże;
- szkolenia;
- studia podyplomowe;
- dotacje na rozpoczęcie działalności gospodarczej;
- inne.

Większość środków transferowana jest za pomocą działań realizowanych przez – bądź przy współudziale – urzędy pracy. Np. w Białymstoku instytucja ta w 2009 roku w ramach PO KL wydała 11,3 mln zł na aktywizację 1254 osób (w tym 751 osób skierowano na staże). Trudno jest oszacować, ile z tych osób faktycznie (np. po okresie stażu) zostało zatrudnionych²⁴. Średnio na osobę wydano około 9 tys. zł. W ramach programu „podejmij kluczową decyzję” realizowano:

- doradztwo zawodowe i pośrednictwo pracy;

²¹ *Stopa bezrobocia* [online], [dostęp 17 lutego 2011], dostępny w Internecie: <http://www.gizycko.pup.gov.pl/index.php?strona=62>.

²² J. Korał, *Kulturowe aspekty polskiego bezrobocia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2009, s. 143.

²³ B. Jung, *Konsumpcja a styl życia*, [w:] *Polityka społeczna*, A. Kurzynowski (red.), Warszawa 2002, s. 130-158.

²⁴ Na stronie internetowej białostockiego PUP-u takie dane nie są ogólnie dostępne.

- staże (751 osób);
- promowano samozatrudnienie poprzez jednorazowe dotacje na uruchomienie własnej działalności gospodarczej (343 osoby);
- refundację kosztów wyposażenia stanowisk pracy/tworzenie nowych stanowisk (65 osób);
- szkolenia w celu podniesienia kwalifikacji zawodowych (124 osoby)²⁵.

Analizując te dane, należy zwrócić uwagę, że realnie (na pewno) stanowisko pracy uzyskało 408 osób. To tylko jeden z wielu programów realizowanych w tej jednostce. Należy pamiętać, że efektywność tych programów²⁶ często jest kwestią dyskusyjną.

Fundusze mogą i zmieniają Polskę. Jest wiele przykładów właściwego ich wykorzystania. Z programów aktywizacyjnych skorzystało już wiele osób. Obecnie jednak wydaje się, że nie zdają one do końca egzaminu w dobie kryzysu gospodarczego. Żadne środki nie hamują dostatecznie bezrobocia, które w ostatnich latach ponownie rośnie. Warto uzmysłwić sobie, że głównego problemu nie stanowi brak środków, lecz przepisy utrudniające pracodawcom zatrudnianie i zwalnianie pracowników. Kwestią dyskusyjną bywa, czy ułatwienie redukcji zatrudnienia podwyższy jego ogólny poziom. Z całą pewnością, przy wsparciu polityki redukcji kosztów podatkowych pracy, tak się może stać. Pytanie, czy rządzący dojdą do tych samych wniosków dostatecznie szybko, gdy Polska ma jeszcze możliwość pozyskania niezbędnych środków pomocowych.

5. Podsumowanie

Wstąpienie Polski do UE spowodowało otwarcie granic (przede wszystkim zachodnich) i pojawienie się możliwości wyjazdu do pracy, z którego obywatele wyraźnie skorzystali. Duża część młodych ludzi wyjechała do Irlandii, Anglii, lub państw skandynawskich. To, wraz ze wzrostem zatrudnienia w Polsce na skutek m.in. napływu funduszy strukturalnych, spowodowało, że liczba zarejestrowanych bezrobotnych zaczęła sukcesywnie spadać. Niestety proces ten został zahamowany przez ostatni kryzys gospodarczy, który silnie uderzył w gospodarkę starej UE.

Fundusze europejskie, nawet właściwie i skutecznie wykorzystywane, nie są w stanie w pełni zmienić mentalności ludzkiej. Na to potrzeba czasu. Kolejne pokolenia, rodzące się i żyjące w gospodarce rynkowej, kapitalizmie, inaczej postrzegają swoje role i cele społeczne. Daje to podstawy do pozytywnego prognozowania na przyszłość dla wskaźników zatrudnienia. Znacząca pozostaje rola państwa, które na każdym etapie włącza się i wielokrotnie zaburza funkcjonowanie rynku pracy, zarówno pozytywnie („darmowe” szkolnictwo wyższe,

²⁵ POKL 2009 PUP Białystok [online], [dostęp 21 lutego 2011], dostępny w Internecie: <http://www.pup.bialystok.pl/up-cmsws/page/?D;270>.

²⁶ W rozumieniu – efektywność wydawania przeznaczonych środków; rozumiana jako faktyczne umożliwienie aktywizacji konkretnego bezrobotnego.

szkolenia, warsztaty, aktywizująca działalność UP, itd.), jak i negatywnie (zasiłki, świadczenia, wcześniejsze emerytury, ulgi, wysokie koszty pracy – podatki).

Fundusze z EFS „zmieniają Polskę” – to hasło jednej z kampanii reklamowych nie mija się z prawdą. Środki unijne na każdym kroku zmieniają naszą rzeczywistość. Ważne jest jednak, by nie zapominać, że mają one nam pomóc dorównać krajom Europy Zachodniej. W przyszłości jednak będziemy musieli poradzić sobie bez nich.

Literatura

1. Boni M., *Rynek pracy w Polsce, Obecne trendy i wyzwania*, „Rynek Pracy” 2001, nr 7/8.
2. *Cele polityki spójności* [online], [dostęp 14 lutego 2011], dostępny w Internecie: <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/CelePolitykiSpojnosci.aspx>.
3. Dz.U. 2004 Nr 99, poz. 1001, z dn. 20 kwietnia 2004r. „*Ustawa o promocji zatrudniania i innych instytucjach rynku pracy*”.
4. Grosse T. G., *Cele i zasady polityki regionalnej państwa*, Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego nt. Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009.
5. Jung B., *Konsumpcja a styl życia*, [w:] *Polityka społeczna*, A. Kurzynowski (red.), Warszawa 2002.
6. Koral J., *Kulturowe aspekty polskiego bezrobocia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2009.
7. Kwiatkowski E., *Bezrobocie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
8. Kwiatkowski E., Kucharski L., *Bezrobocie długookresowe w Polsce w latach 1995-2007*, [w:] *Polska transformacja – między teorią a praktyką*, M. Ratajczak (red.), Wydawnictwo UE w Poznaniu, Poznań 2009.
9. *Mały rocznik statystyczny 2006-2010*, GUS.
10. Meller J., *Popyt i pracodawcy na rynku pracy*, Uniwersytet M. Kopernika, Toruń 1998.
11. Mlonek K., *Tradycje badań bezrobocia w Polsce – zagadnienia metodologiczne*, „*Wiadomości statystyczne*” 6/1992.
12. *Nakaz pracy* [online], [dostęp 21 lutego 2011], dostępny w Internecie: http://pl.wikipedia.org/wiki/Nakaz_pracy.
13. *POKL 2009 PUP Białystok* [online], [dostęp 21 lutego 2011], dostępny w Internecie: <http://www.pup.bialystok.pl/up-cmsws/page/?D;270>.
14. *Postęp w realizacji NSS* [online], [dostęp 11 lutego 2011], dostępny w Internecie: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/ANALIZYRAPORTYPODSUMOWANIA/poziom/Strony/Postepy_w_realizacji_NSS_300111.aspx.

15. *Programy* [online], [dostęp 21 lutego 2011], dostępny w Internecie: <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Stroiny/Programy.aspx>.
16. Ptaszyńska B., *Transformacja systemowa a transformacyjne bezrobocie strukturalne w Polsce*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 2006.
17. Socha M., Sztanderska U., *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWE, Warszawa 2000.
18. *Stopa bezrobocia* [online], [dostęp 17 lutego 2011], dostępny w Internecie: <http://www.gizycko.pup.gov.pl/index.php?strona=62>.
19. *Stopa bezrobocia w latach 1990-2010* [online], [dostęp 15 lutego 2011], dostęp w Internecie: http://www.stat.gov.pl/gus/5840_677_PLK_HTML.htm.
20. Wojdyło-Preisner M., *Profilowanie bezrobotnych jako metoda przeciwdziałania długookresowemu bezrobociu*, Wydawnictwo Naukowe UM w Toruniu, Toruń 2009.